

Тема 1. ПОЯВА ЛЮДСЬКОГО ЖИТТЯ НА ТЕРИТОРІЇ УКРАЇНИ. НАЙДАВНІШІ ЗЕМЛЕРОБИ ТА СКОТАРІ НА ТЕРИТОРІЇ УКРАЇНИ

ПОЯВА ЛЮДСЬКОГО ЖИТТЯ НА ТЕРИТОРІЇ УКРАЇНИ

Історія - це наука, яка займається вивченням минулого людства на основі матеріальних, письмових, фольклорних та інших історичних джерел. **Історичні джерела** – це залишки минулого, які пов'язані з життям людини і містять для нас певну інформацію про життя давніх людей. Історичні джерела поділяють на декілька основних видів:

- **писемні джерела** (літописи, документи, спогади очевидців, публікації в пресі історичні праці тощо);
- **усні джерела** (народні билини, перекази, пісні, легенди);
- **фото- та кіно- документи**;
- **археологічні джерела** – речові знахідки (знаряддя виробництва, предмети побуту, залишки жител, зброя тощо).

Для вивчення життя первісних людей на території України особливе значення мають саме археологічні джерела. Для того, щоб систематизувати різноманітний матеріал археологічних розкопок було розроблено поняття «археологічна культура». **Археологічна культура** – сукупність археологічних пам'яток, які належать до одного часу, певної території і мають місцеві особливості. Оскільки пам'ятки археологічних культур між собою подібні, вважається, що у більшості випадків їх творцями було споріднене між собою населення.

Історію України поділяють на наступні періоди:

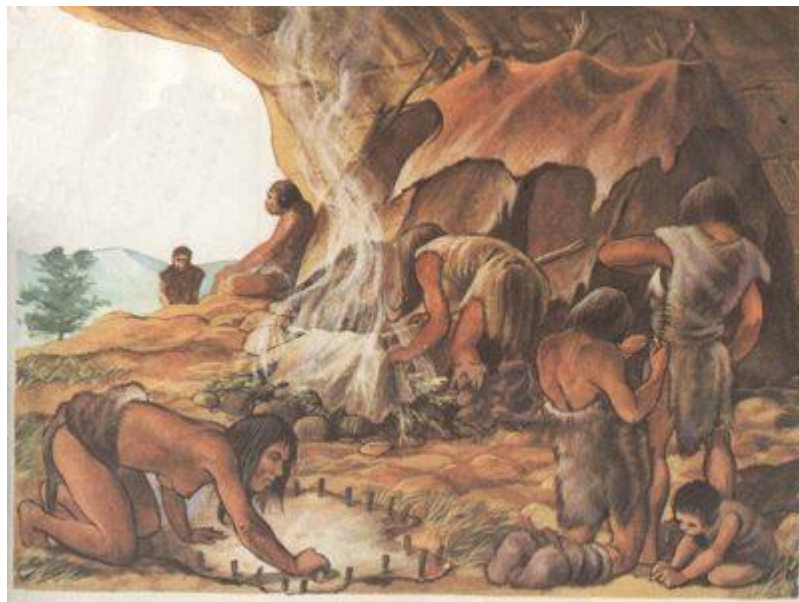
- Стародавня доба (близько 1 млн. років тому - V ст.).
- Доба Середньовіччя (V-XV ст.).
- Нова доба (XV - 1914 р.).
- Новітня доба (1914 р. - до сьогодення).

Стародавню історію людства прийнято поділяти на періоди відповідно до матеріалу, з якого виготовлялось більшість знарядь: **кам'яний вік**, **міднокам'яний вік (енеоліт)**, **бронзовий вік**, **залізний вік**.

Кам'яний вік (приблизно 1 млн. – бл. 5 тис. років тому) - найдовший період в історії України. Він поділяється на періоди, для кожного з яких характерні серйозні зміни в способі життя давніх людей – палеоліт, мезоліт, неоліт. У свою чергу палеоліт поділяється на ще три періоди: **ранній**

палеоліт (1 млн. - 150 тис. рр. тому), середній палеоліт (150 - 40/35 тис. рр. тому), пізній палеоліт (40/35 - 10 тис. рр. тому).

В палеоліті (приблизно 1 млн. – бл. 10 тис. років тому) відбувались значні зміни клімату. Змінювалась також фізична будова давніх людей. Головними змінами були – збільшення об'єму мозку та удосконалення його будови; розвиток кисті руки, яка ставала більш пристосованою для трудової діяльності; розвиток прямоходіння. Такі удосконалення фізичного типу людини взаємопов'язані з новими здобутками в техніці виготовлення знарядь, в розвитку суспільного устрою та духовної культури. Щоб врахувати ці зміни вчені поділяють палеоліт на три періоди: ранній, середній, пізній. ***Первісні люди з'явилися на території України у період раннього палеоліту близько 1 млн. років тому.*** Про фізичну будову людей цього періоду ми знаємо небагато, оскільки кісткових решток не збереглося. Про існування людей на території України в цей час ми знаємо лише завдяки виявленим знаряддям праці. В Європі в цей час проживали **архантропи**. Вони вміли виготовляти примітивні знаряддя праці з каменю, дерева, кісток.

Мал. 1. Поселення первісних людей.

Перші стоянки людей раннього палеоліту виявлені недалеко від с. Королеве у Закарпатській області, у районі м. Амвросіївка у Донбасі, на Житомирщині. Археологічні знахідки свідчать про початок заселення людиною території України з Закарпаття, адже саме на стоянці Королеве знайдено найдавніші кам'яні вироби. В період ***середнього палеоліту (приблизно 150 – 40/35 тис. років тому)*** територію України заселяли **палеоантропи** (інша назва – **неандертальці**). Вони зовні нагадували сучасних людей, але відрізнялись деякими пропорціями тіла, і, що найголовніше, - більш примітивною будовою мозку. Неандертальці вміли використовувати вогонь, шили одяг зі шкір тварин. В Україні знаходиться близько 200 пам'яток середнього палеоліту. Найвідоміша стоянка цього

періоду виявлено поблизу с. Молодове. Тут знайдені рештки наземних жител неандертальців, побудовані з кісток та бивнів мамонта. В період **пізнього палеоліту (приблизно 40/35 – 10 тис. років тому)** з'явилися люди сучасного фізичного типу – **неоантропи** або **кроманьйонці**, або **homo sapiens**. Пізній палеоліт – це період останнього зледеніння. Значна територія сучасної України була зайнята тундрою. Основою господарства в цей період було колективне загінне полювання на великих тварин – мамонтів, шерстистих носорогів, бізонів, диких коней. Колективне полювання вимагало злагоджених дій багатьох мисливців. Таким чином воно стимулювало появу стійки та згуртованих колективів – родових громад.

Мал. 2. Людина сучасного типу - кроманьйонець.

У пізньому палеоліті зароджується **матріархат**, який був зумовлений зростанням ролі жінки у суспільстві. Адже лише жінка могла визначити батьківство дитини і не допустити кровного змішування між близькими родичами. Шлюби між близькими родичами призводили до народження кволих і розумово відсталих дітей. На основі спільного походження від одної матері виникає материнський рід. Він об'єднував кровноспоріднених членів колективу і складався з парних родин. Спорідненість у роді визначалась по материнській лінії. В пізньому палеоліті сформувались **ранні релігійні вірування**:

Первісні форми релігії	
Назва	Визначення
<i>Тотемізм</i>	– віра в спільне походження і кривну спорідненість між людиною і тотемом – певним видом тварин і рослин.
<i>Анімізм</i>	– віра в існування душ та духів, що керують всіма предметами та явищами навколишнього світу.
<i>Фетишизм</i>	– віра в надприродні властивості неживих предметів (фетишів).
<i>Магія</i>	– обряди пов'язані з вірою у здатність людини надприродним шляхом впливати на інших людей, тварин, явища природи тощо.
<i>Шаманізм</i>	– одна з ранніх форм релігії, яка заснована на уявленні про надприродну здатність служителя культу – шамана – спілкуватися з духами під час камлання (ритуалу).

academia.in.ua

Мал. 3. Первісні релігійні вірування.

В пізньому палеоліті відбулась **поява мистецтва**, окремі перші прояви якого відбувались ще у попередньому періоді.

Мал. 4. Пізньо-палеолітичні зображення в гроті Мамонта з Кам'яної Могили.

Стоянки пізнього палеоліту – відомі практично на всій території України – *Мізинська* (на Десні), Рилівська, Межиріч та ін.

Для мезоліту (приблизно 10 – 8 тис. р. до н.е.) характерні кардинальні зміни клімату. Відбулось глобальне потепління, розтанув льодовик, зникли мамонти та шерстисті носороги. Нові умови полювання стимулювали винайдення луку і стріл, якими можна було вражати невеликих та швидких тварин. Для потреб полювання була одомашнена перша тварина – собака. Потепління сприяло розвитку рибальства, з'явилися човни і рибальські сіті. **Найвідоміші стоянки мезоліту** – Журавська стоянка (Чернігівщина), Фат'ма-Коба і Мурзак Коба в Криму. В цілому для палеоліту та мезоліту характерне привласнююче господарство, коли всі продукти брались від природи в готовому вигляді.

Основні дати та поняття:

1 млн. років тому - поява першої людини на території сучасної України (архантроп).

1 млн. – бл. V тис. років тому - Кам'яний вік.

1 млн. – бл. X тис. років тому - палеоліт, або давній кам'яний вік.

40/35 – 10 тис. років тому - з'явилися люди сучасного фізичного типу – неоантропи або кроманьйонці, або *homo sapiens*.

X-VIII тис. років тому - мезоліт, або середній кам'яний вік.

Історичні джерела – залишки минулого, які пов'язані з життям людини і містять для нас певну інформацію про життя давніх людей

Автохтони – корінні, споконвічні або давнішні жителі країни чи місцевості.

Духовна культура – досягнення в галузі освіти, науки, літератури, мистецтва.

Култ – сукупність релігійних обрядів: жертвоприношення, заклинання, молитви.

Магія - обряди і дії, засновані на вірі в здатність людини надприродним шляхом впливати на інших людей, тварин, явища природи, а також богів і духів.

Матеріальна культура – матеріальні цінності (одяг, їжа, житло тощо).

Матріархат – ранній період у розвитку первіснообщинного ладу (від палеоліту до розвинутого неоліту), який характеризувався наявністю материнського роду і рівноправним з чоловіком, а пізніше провідним становищем жінки у суспільстві.

Мезоліт - середній кам'яний вік, перехідна доба від палеоліту до неоліту. У цей час поширюються вкладишеві (набірні) знаряддя – макроліти та мікроліти, з'являються лук та стріли, човни й плоті тощо.

Неандерталець - людина середнього палеоліту, яку також називають палеоантроп. Перші залишки були знайдені в 1856 р. в печері в долині Неандерталь, біля міста Дюссельдорф в Німеччині (звідки й назва). Низькорослі або середнього зросту люди (в середньому зріст був 165 сантиметрів), сильні, масивної статури, з великими головами. Займалися збиранням і полюванням. Вперше починають ховати своїх померлих.

Нуклеус - ядрище, кусок кремня або каменя іншої породи, від якого відбивали або віджимали відщепи або ножеподібні пластини для виготовлення кам'яних знарядь праці.

Палеоліт - давня кам'яна доба, найдавніший період людського суспільства, який тривав від 1 млн. років тому до 10 тис. р. до н.е. Основним матеріалом цього періоду був камінь. В Україні завершення П. співпало із відступом останнього льодовика.

Привласнювальне господарство – господарство, при якому людина все необхідне для життя брала в природі у готовому вигляді (збирання, мисливство, рибальство).

Тотемізм - одна з первісних форм релігійних вірувань, відповідно до якої поклонялися певному виду тварин чи рослин, що вважалися охоронцями роду.

Фетишизм - поклоніння предметам неживої природи, які нібито наділені надприродньою силою.

НАЙДАВНІШІ ЗЕМЛЕРОБИ ТА СКОТАРІ НА ТЕРИТОРІЇ УКРАЇНИ

В період **неоліту** (**VII - IV тис. до н.е.**) відбулись кардинальні зміни в господарській діяльності людини, які отримали у вчених назву «неолітична революція».

«Неолітична революція» передбачала перехід від *привласнюючого господарства* (мисливство, збиральництво, рибальство) до *відтворюючого (землеробство, скотарство)*. В цей період почали вирощувати пшеницю, ячмінь, просо, жито, овес. Скотарство виникло з мисливства. Першою свійською твариною стала собака, яку приручили у мезоліті. Згодом одомашнили свиню і бика, а пізніше – вівцю, козу, коня. В період неоліту продовжувалось вдосконалення кам'яних знарядь праці – з'явилась *техніка свердління, шліфування та розпилювання* каменю. Поширились нові інструменти – кам'яні сокири, ножі, тесла. Іншим проявом «неолітичної революції» була *поява гончарства*. В суспільному житті поступово посилюється роль чоловіків в колективі, *матріархат поступово змінюється патріархатом*. Наступні зміни в господарському житті були пов'язані з виникненням металургії.

Енеоліт (**IV – III тис. до н. е.**) – перехідна епоха від кам'яного до бронзового віку. В цей час з'явилися перші мідні вироби, але кам'яні знаряддя кількісно переважали, адже сировина для них була більш доступною. Найвідомішою культурою цього періоду є *трипільська культура (IV – середина III тис. до н. е.)*. Назва культури походить від назви с. Трипілья Київської обл., поблизу якого відомий археолог **В. Хвойка** розкопав перше таке поселення. Племена трипільської культури заселяли значну територію – від Дністра до Дніпра і Чорного моря.

Мал. 1. Територія поширення трипільської культури.

Трипільці обробляли землю спочатку кістяними і роговими мотиками. Пізніше почали використовувати дерев'яний плуг з кам'яним або кістяним лемехом. Вони вирощували пшеницю, ячмінь, просо. Зерно мололи за допомогою простих кам'яних зернотерок. Трипільці першими на території України почали займатися садівництвом. Крім цього вони розводили дрібну рогату худобу, коней, свиней. Важливу роль, особливо на ранніх етапах існування трипільської культури, продовжувало відігравати мисливство. Полювали на косулю, кабана, лося, різних хижаків та гризунів. Практикувалось також збиральництво та рибальство. Після 50-70 років проживання на певній території, і виснаження навколишніх земель, трипільці спалювали своє поселення та засновували на цілих землях нове поселення. Згодом на місці спаленого поселення могло виникнути нове. Трипільська культура відома також своїми високохудожніми керамічними виробами. Посуд ліпили руками без гончарного круга. Він поділявся на кухонний, столовий та культовий. Більшість посуду розписаний червоною, чорною, білою, жовтою фарбами.

Мал. 2. Трипільський посуд.

Трипільці одні з перших на території України почали використовувати мідь, яку привозили з Карпат та Балкан, виготовляли мідні шила, кинджали, сокири, браслети, рибальські гачки. В пізній період існування трипільців ними було освоєно ткацтво. Населення жило у стаціонарних чотирикутних глиняних одно- двоповерхових будинках з кількома кімнатами. Племена трипільської культури створювали великі поселення, у яких проживало до 20 тис. жителів. Площа деяких з них – до 400 га. Найкраще досліджені трипільські поселення – Майданецьке, Доброводи, Талянки та ін.

Мал. 3. Реконструкція загального вигляду трипільського міста біля с. Майданецьке.

Бронзовий вік - період в історії людства, коли поряд з кам'яними були поширені вироби з бронзи. В Україні він припадає на **III – II тис. до н.е.** Бронза – сплав міді та олова. Це перший штучно створений людиною сплав. Бронзові речі міцніші, ніж мідні і мають меншу температуру плавлення. В період бронзи відбулось **остаточне відокремлення ремесла від землеробства і скотарства. Ремесло** – дрібне виробництво готових виробів, що базувалося на ручній техніці за допомогою простих знарядь праці при відсутності виробничого поділу праці. Також ремесло є виготовлення виробів на замовлення споживача з грошовою чи натуральною оплатою. У середній період бронзового віку у племен Північного Причорномор'я виникла спеціальність ливарників. Поширення виробів із бронзи сприяло розвитку обміну. Накопичення цінностей в руках окремих осіб, майнова нерівність приводили до поступового розкладу первіснообщинного ладу. Розвиток обміну і зростаючі зв'язки між племенами сприяли утворенню нових великих племінних об'єднань – союзів племен. Основні культури бронзового віку на території України: катакомбна, шнурової кераміки, середньодніпровська, зрубна та ін.

Основні дати:

VII-IV тис. до н. е. - неоліт.

IV-III тис. до н. е. - енеоліт, який був складовою частиною неоліту. Для нього характерна поява частини виробів з міді.

IV – середина III тис. до н. е. - трипільська культура.

II - початок I тис. до н.е. - бронзовий вік.

I тис. до н.е. - початок залізної доби.

Археологічна культура - спільні риси матеріальної культури, виявлені при археологічних розкопках, які дозволяють стверджувати належність первісного населення до єдиного культурного типу й одного етносу.

Відтворююче господарство – господарство, при якому необхідне для життя людина виробляє самостійно. Передбачає наявність землеробства або тваринництва чи скотарства.

Вікентій Хвойка - археолог, який відкрив трипільську культуру, досліджував пам'ятки бронзового віку, городища і кургани скіфів.

Експлуатація – привласнення результатів чужої праці власниками засобів виробництва (до засобів виробництва відноситься земля, знаряддя праці, корисні копалини тощо).

Людське стадо - колектив найдавніших людей, який утворився з метою спільного добування їжі та захисту від зовнішньої небезпеки.

Натуральне господарство – господарство, в якому виробляється все необхідне для життя самотужки. Практично відсутня торгівля.

Неолітична революція – перехід від привласнюючого (збирання, мисливство) до відтворюючого господарства (землеробство, скотарство).

Патріархат – останній період в історії первісного суспільства, який характеризується пануванням чоловіка в суспільстві.

Плем'я - спільність людей, яка базується на єдиному походженні кількох родин, проживає в одній місцевості, має єдину мову і звичаї.

Племінний союз - об'єднання декількох племен, які проживають на спільній території, мають мовну і світоглядну спорідненість.

Протоміста – великі поселення людей, попередники міст. Найбільш відомі в Україні трипільські поселення такого типу.

Рід – об'єднання кровних родичів, для якого характерні спільні власність на засоби виробництва, виробництво і споживання, звичаї.

Раса – велика група людей, що має спільні фізичні ознаки: зріст, колір волосся, очей, шкіри, форму носа, губ і т.д.

Тема 2. РАННІЙ ЗАЛІЗНИЙ ВІК НА ТЕРИТОРІЇ УКРАЇНИ. АНТИЧНІ МІСТА-ДЕРЖАВИ В ПН. ПРИЧОРНОМОР'І. ДАВНІ СЛОВ'ЯНИ

РАННІЙ ЗАЛІЗНИЙ ВІК НА ТЕРИТОРІЇ УКРАЇНИ

1. Кіммерійці (IX–VII ст. до н. е.)

Кімерійці – найдавніший народ України, відомий нам за писемними джерелами. За Гомером, вони були жителями найвіддаленішої з північних країн, якої досягав у своїх подорожуваннях легендарний Одисей. Кімерійці займали все Степове Причорномор'я від Дону до Дністра. Вони належали до іраномовної групи народів. Кімерійцям була відома технологія виплавлення заліза із руд та виготовлення залізної зброї й знарядь праці. Вчені вважають, що кімерійці були кочовими скотарями.

Кочівництво – форма господарської діяльності і побуту, в основі якої лежить екстенсивне скотарство з сезонним переміщенням худоби.

Мал.1 . Зображення кімерійців на етрусській вазі.

Кімерійці активно розводили коней і були чудовими вершниками. Залізне озброєння робило їх небезпечними воїнами. Тому чи не найголовнішими заняттям кімерійців були військові походи з метою отримання здобичі. Походи кімерійців у Передню і Малу Азію та їхні успішні війни з могутніми державами Стародавнього Сходу (Ассирією, Урарту, Лідією) дають можливість припускати, що кімерійці були об'єднані в міцний воєнний союз. Очолювали кімерійські племена та союзи племен племінні вожді, які в письмових джерелах названі царями. Нам відомо лише троє їх імен: Лігдаміс, Теушпа та його син Сандакшатру.

2. Скіфи (VII–III ст. до н. е.)

В VII ст. до н. е. на території України з'явилися давньоіранські племена скіфів, які витіснили кімерійців та підкорили місцеві племена. За свідченнями Геродота, скіфи поділялися на декілька основних племен, які заселяли окремі території і мали різне політичне становище:

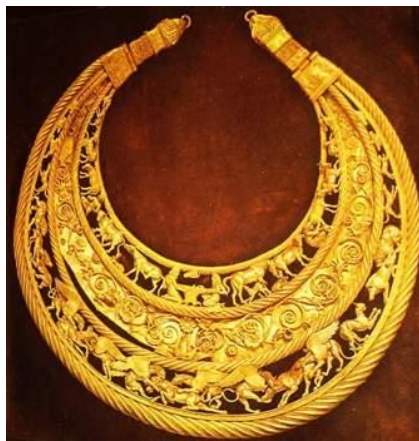
- **царські скіфи**, які жили між Дніпром та Доном і займали панівні позиції
- **скіфи-кочовики**, що жили в Причорноморських степах;
- **скіфи-хлібороби (землероби)** проживали в лісостепу на лівому березі Дніпра;
- **скіфи-орачі** заселяли територію над річкою Буг, між Дніпром і Дністром.

Царські скіфи та скіфи-кочівники панували над іншими племенами. Господарське життя різних скіфських племен мало певні особливості. Скіфи-кочівники випасали худобу, тому перекочовували зі своїми стадами з місця на місце, залежно від пасовиськ. Така господарська діяльність впливала на їх побут. Житлом служили вози з шатрами. Харчувалися скіфи-кочівники переважно м'ясом, сиром і молоком. З Греції привозили вино, а хліб добували у вигляді данини від інших племен, що проживали на території нинішньої України. Поширеним було і полювання. Скіфи-хлібороби вели осілий спосіб життя, сіяли пшеницю, просо, ячмінь, коноплі, висаджували цибулю, часник. Свої продукти вони продавали грецьким колоніям. Розвивалися садівництво та різні промисли, ремесла, особливо обробка чорних і кольорових металів, бронзи. У скіфів було розвинуте гончарство. Свій посуд вони виробляли вже на гончарному крузі. Знали скіфи і ювелірну справу. Унікальні ювелірні вироби із золота і срібла знайдені в розкопаних археологами курганах (могилах). Скіфи вели постійні війни. Вони були чудовими вершниками. Основною зброєю був складний скіфський лук, відомий своєю дальнобійністю. Користувалися також списами, дротиками, сокирами, кинджалами і короткими мечами. Основна маса простих воїнів складала легкоозброєну швидку кінноту. Скіфська знать мала на озброєні металеві обладунки, вона утворювала загони важкоозброєної кінноти, яка була ударною силою скіфського війська. Скіфські воїни відрізнялись, за словами Геродота, нечуваною жорстокістю. Суворі закони для воїнів вимагали випити кров першого вбитого ними ворога, знімати скальп з ворога і прикрашати ним кінську зброю та інше. Політичному згуртуванню скіфів у єдину державу сприяла їх *війна* з перським царем *Дарієм у 514–513 рр. до н. е.* Скіфи не вступали в вирішальну битву з могутнім супротивником, вони постійно відступали у глиб своєї території, знищуючи колодязі та запаси продовольства. Як наслідок, перська армія опинилась перед загрозою голоду і Дарій вимушений був тікати. Такий спосіб ведення військових дій отримав назву «скіфської війни». Постійні війни стимулювали розвиток у скіфів державотворчих процесів. Верховна влада в скіфських племенах належала цареві. Цар очолював військо, його влада була спадкова і майже не обмежена. Але для вирішення найважливіших питань скликалися народні збори усіх воїнів – «рада скіфів». На засіданнях цього органу могла вирішуватися навіть доля царів. Землі скіфів поділялись на номи, якими керували представники царської родини. Військові походи та нерівномірний розподіл військової здобичі стимулював майнове і соціальне розшарування скіфського суспільства. Виділися такі основні суспільні прошарки:

- воїни (з середовища воєначальників походила скіфська знать та царські родини);
- жерці;

- рядові общинники (землероби, пастухи) – більшість населення;
- раби.

Скіфи мали свою релігію, в якій поєднались старі вірування з впливом грецької міфології. Своїм родоначальником і повелителем неба скіфи вважали бога Папая, богом війни – Арея, богинею землі – Апі, яка була дружиною Папая. Головною богинею була Табіті – богиня домашнього вогнища. Скіфи вірили в потойбічне життя і безсмертя душі. Це породило складний поховальний обряд. Померлих ховали разом зі зброєю, одягом, посудом, їжею, часто в жертву приносили дружин і рабів. Скіфських вельмож і царів ховали у величезних курганах (їх висота сягала 20 м). Найбільш відомі в Україні скіфські кургани: Чортомлик, Солоха, Куль-Оба, Товста Могила та інші. Основою скіфського мистецтва був *«звіриний стиль»*. Улюбленими зображеннями були олень, баран, кінь, кішка, фантастичний грифон та інші. На рубежі V–IV ст. до н. е., склалася скіфська держава від Азовського моря до Дунаю, яка називалася Велика Скіфія. Державою правив *цар Атей*, який навіть карбував свою монету. Саме за нього Скіфія досягла найбільшої могутності. У *339 році до н. е.* зазнали поразки в *битві з македонським царем Філіпом II*. Цар Атей, якому виповнилося 90 років, загинув. Після цього скіфська держава починає занепадати. Скіфи не змогли протистояти своїм східним сусідам – сарматам і наприкінці III ст. до н. е. Велика Скіфія припиняє своє існування. Частина скіфського населення відійшла на південь і створили у нижньому Подніпров'ї та степовому Криму *Малу Скіфію*. Центром її був Неаполь Скіфський у межах нинішнього Сімферополя. Мала Скіфія проіснувала до II ст. н. е.

Мал. 2. Золота пектораль. IV століття до н. е. Товста Могила.

Мал. 3. Золотий гребінь з кургану Солоха.

3. Сармати (III ст. до н. е. – III ст. н. е.)

В III ст. до н.е. скіфів витіснили племена сарматів. Їхня мова, як і скіфська, належала до іранських мов. Важливим політичним центром було *м. Танаїс* у гирлі Дону. Як і більшість кочових народів, сармати не були однорідним племенем, вони були певним слабо-утвореним союзом, який складався з декількох племен: язгів, роксоланів, аланів та ін. Основу їх господарства складало кочове скотарство. Найбільше розводили коней та овець. Сармати були дуже войовничими, ця риса відбилась у їх релігійних віруваннях. Меч був у них об'єктом поклоніння. Основу сарматського війська становила легка кіннота. Проте військом прориву, ударною силою виступала важка кіннота, відома як катафрактарії. Важко-озброєна кіннота сарматів передбачала наявність металевих обладунків як у воїнів, так і в коней. У військових діях брали участь навіть жінки. На основі саме цього факту виник відомий давньогрецький міф про амазонок. В *III ст. н.е.* сармати зазнали серйозного удару з боку готів. Кінець пануванню сарматів на південних землях України поклали гуни в другій половині IV ст.

Карта розселення сарматських та пізньоскіфських племен у II ст. до н.е. – IV ст. н.е. на території сучасної України

Мал. 4. Карта розселення сарматських та пізньоскіфських племен.

Основні дати та поняття:

IX–VII ст. до н. е. – доба кіммерійців.

VI–IV ст. до н. е. – панування скіфів у Північному Причорномор'ї.

514–513 р. до н. е. – похід перського царя Дарія I проти скіфів.

339 р. до н. е. – поразка скіфів від македонського царя Філіпа II (батька Олександра Македонського).

III ст. до н. е. – III ст. н.е. – панування сарматів у Північному Причорномор'ї.

III ст. н. е. – вторгнення готів у Північне Причорномор'я.

Істр - Дунай.

Амазонки - у давньогрецьких міфах войовничі жінки, які вдерлися з півночі до Атики. Дослідники вважають, що в легендах про амазонок відбився звичай навчати молодих жінок володіти зброєю.

Борисфен - Дніпро.

Гіпаній - Південний Буг.

Кімерійці - перший народ на території України, справжнє ім'я якого дійшло до нашого часу.

Кочівництво - форма господарства і побуту, в основі якої лежить екстенсивне скотарство із сезонним переміщенням населення і стад.

Народність – спільність людей, що формується в процесі злиття різних племен, якій притаманні спільна територія, мова, культура.

Піктограма – найдавніше письмо, в якому зміст передавався за допомогою образів і символів.

Пектораль – дорогоцінна металева нагрудна прикраса.

Релігія – віра в існування надприродних сил – богів, духів, душ, в їхнє панування над світом.

Тірас - Дністер.

Фібула – металева застібка, зроблена за принципом англійської шпильки.

АНТИЧНІ МІСТА-ДЕРЖАВИ В ПН. ПРИЧОРНОМОР'І

Продовж *VIII–VI ст. до н. е.* відбувалася *«Велика грецька колонізація»*. Вона здійснювалася у двох напрямках: на захід і на північний схід. На захід від Еллади греки освоїли землі острова Сицилії та півдня Італії. На північному сході вони освоювали узбережжя Понту Еквсинського (Чорне море).

Колонізація – заселення і господарське освоєння незаселених територій (поділяється на внутрішню і зовнішню).

Основні *причини «Великої грецької колонізації»*:

- політична боротьба в середині грецьких полісів;
- перенаселення Егейського півострова стимулювало відтік населення з Греції;
- безземелля гнало селян у пошуках вільних, неосвоєних, придатних для хліборобства земель;
- конкуренція вимагала від ремісників та купців пошуків нових джерел сировини (металу, лісу, солі) та нових ринків збуту для своїх товарів;
- греки страждали від військової агресії лідійців та персів.

Грецька колонізація носила переважно мирний характер, тому що колоністи селились в першу чергу на неосвоєних, малозаселених землях. Найперше грецьке поселення виникло на півдні України у VII ст. до н. е. – місто *Борисфеніда* на сучасному острові Березань, поблизу Очакова. Дещо пізніше виникло місто *Ольвія* (*«щаслива»*) на Дніпровсько-Бузькому лимані. На сході Криму з'явилися міста: Пантікапей (сучасна Керч), Фанагорія, Тірітака, Феодосія, Кіммерік, Кітейта та інші. У *480 р. до н. е.*

вони об'єднуються у *Боспорське царство*, яке займало землі по берегах Боспору Кіммерійського (Керченської протоки). У 107 р. до н.е. в *Боспорському царстві* спалахнуло повстання рабів на чолі з Савмаком, який навіть оголосив себе царем. Але успіхи повстання виявились тимчасовими, воно було жорстоко придушене. У західному Криму були засновані міста Херсонес, Керкінітида і Калос-Лімен. У гирлі Дністра були збудовані міста Тіра (у межах сучасного Білгород-Дністровського) та Ніконій. Античні міста (поліси) на території України були самостійними державами, за своїм устроєм – аристократичними або демократичними республіками (за винятком Боспорського царства).

Мал. 1. Карта античних міс-держав Північного Причорномор'я.

Грецька колонія мала свою структуру: центр-поліс, навколо якого розташовувалися сільськогосподарські округи, що називались *хори*. Місто мало чітку, сплановану забудову, ділилося на квартали з широкими вулицями. У центрі міста була велика площа – *агора*. Від неї розходилися адміністративні будинки, гімнасії, крамниці, храми і вівтарі, скарбниця, священний гай. Греки-колоністи займалися землеробством, скотарством, садівництвом, виноградарством, рибним промислом, добуванням солі. Активно розвивалась торгівля. З України вивозили найбільше пшеницю, а також хутра, мед, віск, рибу, сіль, бурштин, деревину і рабів. З Греції надходила зброя, коштовності, посуд, солодощі, приправи, спеції. В колоніях були розвинуті такі ремесла: ткацтво, металургія, ковальство, гутництво (виробництво скла), чинбарство (обробка шкіри), кушнірство, гончарство.

Мал. 2. Руїни Херсонесу.

Мал. 3. Руїни монетного двору в Херсонесі.

Грецькі колоністи принесли на українські землі досягнення античної культури. В полісах значна увага приділялася розвитку освіти, про що свідчать численні написи на побутових речах. Розповсюдженою була література, розвивалась історія, театр, музика. Будувалися храми, прикрашені скульптурою, фресками та мозаїкою. В кожному місті карбувалася власна монета. Існували спеціальні гімнасії, де діти навчалися і займалися спортом. Слід відзначити, що у *V ст. до н. е.* **Ольвію відвідав усім відомий «батько історії» Геродот.** Основу релігійних вірувань грецьких міст-держав становило багатобожжя. Особливо популярним був культ бога Аполлона. Крім того існували і культи героїв: Ахілла та Геракла. Цікавим є той факт що уже у I ст. н. е. у Боспорі почалося поширюватися християнство, зачатки якого простежувалися навіть і у Херсонесі.

Мал. 4. Ольвія. Статер. IV ст. до н.е. Мал. 5. Руїни Пантікапею.

Війни з сарматами спричинили поступовий занепад колоній. Тому у середині III–II ст. до н. е. вони змушені були увійти до складу римської провінції Мезії. Так настав римський період в історії грецьких міст-держав Північного Причорномор'я. Вторгнення у Причорномор'я *готів (III ст.)* і особливо *гунів (IV ст.)* поклало край існуванню грецьких міст-держав. Майже усі міста були зруйновані, крім Херсонесу і Пантікапею.

Основні дати та поняття:

VIII – початок VI ст. до н.е. – Велика грецька колонізація.

480 р. до н. е. – утворення Боспорського царства.

III ст. до н. е. – IV ст. н. е. – римський період у грецьких містах-державих Північного Причорномор'я.

107 р. до н.е. – повстання рабів на чолі з Савмаком у Боспорському царстві.

I ст. до н.е. – Ольвія й Тіра спалені гетами.

III–IV ст. – знищення грецьких міст-держав у Північному Причорномор'ї навалюю гунів.

Агора - політичний, адміністративний, торговельний та релігійний центр міста.

Акрополь - укріплена частина давньогрецького міста. Зводили у найвищій точці міста. Фортесні мури, які захищали акрополь, будували з великих кам'яних брил. На акрополі стояв палац, храми, тут ховали знатних жителів міста і героїв.

Діалект – місцевий різновид мови.

Еліта - найкращі представники певної частини суспільства або суспільної групи.

Колонізація - процес розселення людей та заселення вільних територій.

Конфедерація – спілка, створена для певних цілей, наприклад воєнних.

Нейтралітет – стан держави, яка не бере участі у війні, не подає жодній стороні воєнної допомоги.

Некрополь - кладовище, місце спочинку померлих.

Пантеон – усі боги того чи іншого культу.

Поліс - античне місто-держава.

Соціальна структура – сукупність груп, прошарків людського суспільства та взаємовідносини між ними.

Туніка - білий одяг у вигляді накидки з полотна або сукна.

Хітон - лляний або вовняний одяг стародавніх греків, мав вигляд сорочки без рукавів.

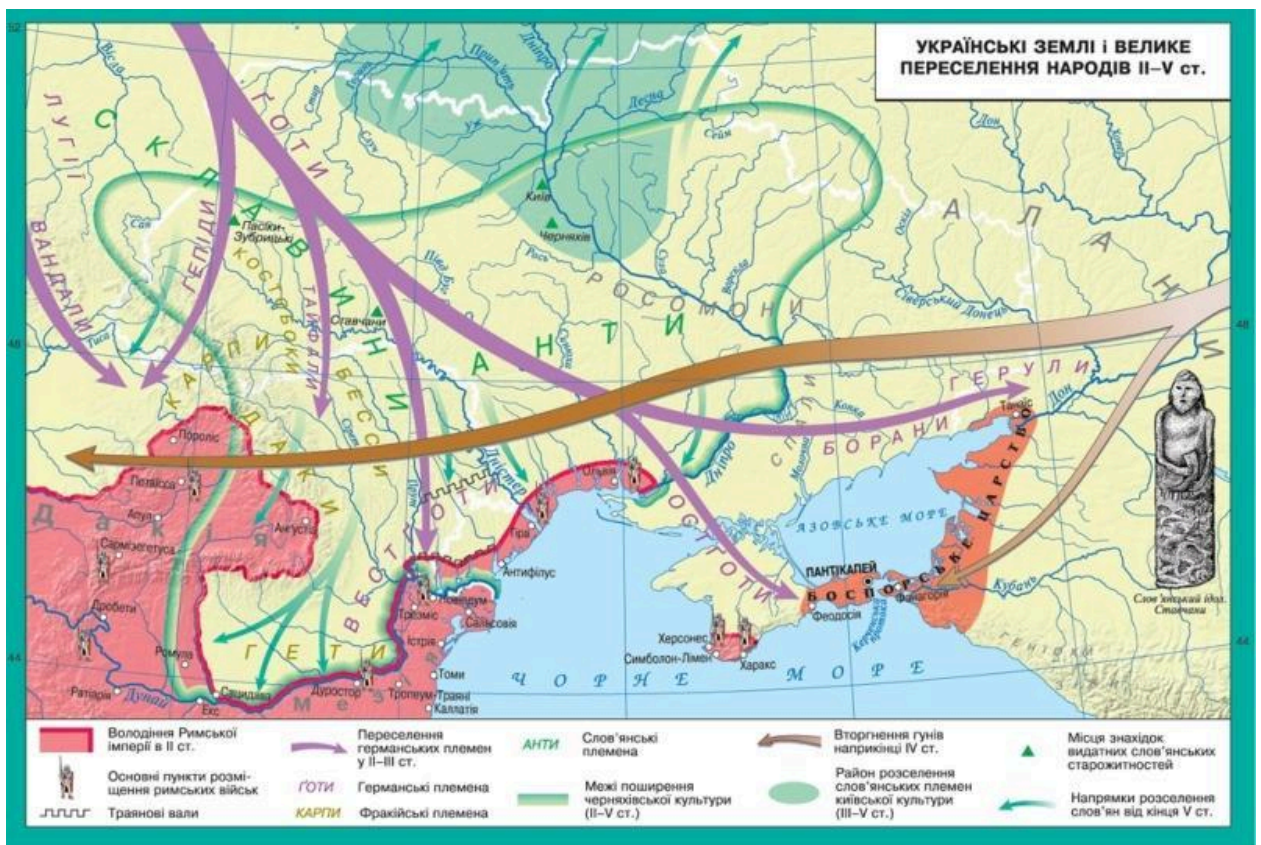
Хора - сільськогосподарська округа античного міста.

ДАВНІ СЛОВ'ЯНИ

1. Писемні згадки про слов'ян

На початку I тис. н.е. на історичну арену впевнено виходять слов'яни, які мали автохтонний характер і були однією із найчисельніших груп індоєвропейської спільності. Їхнього прабатьківщиною була територія між

Дністром і Дніпром та Карпатами і Верхньою Віслою. На початку нашої ери слов'яни сформувалися як самостійна етнічна спільність, яка співіснувала з германцями, фракійцями, сарматами, балтами, угро-фінами. На «варварські» слов'янські племена поширювався вплив Римської імперії. В середині I тис. н.е. слов'яни розділилися на східних, західних і південних. В цей же час імовірно починається формування праукраїнських слов'янських племен з територією на лівому і правому середньому Подніпров'ї, Наддністрянщині та правобережжі Вісли. У писемних джерелах давньослов'янські племена вперше згадуються під іменем венедів у I–II ст. н.е. Про них говорять римські вчені **Пліній Старший** (23–79 рр. н. е.), **Тацит** (близько 55–120 рр. н. е.) і **Птоломей** (II ст. н. е.). Тацит, зокрема, зазначав, що венеди численні і займають величезну територію. Про слов'ян подають відомості візантійські автори VI–VII ст. – **Прокопій Кесарійський**, **Псевдо-Маврикій** та ін. Вони говорять про склавінів – західних слов'ян і антив – східних слов'ян, які займали територію між Дністром на заході і верхів'ями Дону на сході.

Мал. 1. Українські землі і Велике переселення народів.

2. Антський союз

В середині I тис. до н. е. більшість істориків того часу виділяють два племені слов'ян – це анти і склавіни. Готський історик **Йордан** у книзі **«Про походження і діяння готів»** (551 р.) писав, що «анти — найхоробріші між ними (слов'янами), живуть над луком Чорного моря, від Дністра до Дніпра, а ці ріки віддалені одна від одної на багато днів ходу». Прокопій Кесарійський

згадує про незліченні племена антів і відзначає, що анти та склавини говорили однією мовою. Вони займалися землеробством, скотарством, жили невеликими поселеннями на берегах річок та озер, мали укріплення, спільні для кількох поселень. Тогочасні автори підкреслюють, що анти були високі, дуже сильні і хоробрі люди. У *IV ст. н.е.* їх племена створили військово-політичний союз, який мав характер державного об'єднання. У «державі» антів відбувався перехід від первіснообщинного ладу до ранньофеодального з елементами патріархального рабства. Розпочалося майнове розшарування суспільства. У них переважав демократичний лад; управляли загальні збори (віче), і всі найважливіші справи вирішувалися спільно. Ось що пишуть візантійські автори про демократичний устрій антського союзу. «Ці племена, – писав у своїй праці «Історія» візантійський історик **Прокопій Кесарійський** (VI ст.), – не підлягають одній людині, а з давніх-давен живуть у демократії, тому про все, що для них корисне чи шкідливе, вони міркують спільно... Живуть вони в убогих хатинах... Усі ці люди високі на зріст і надзвичайно сильні... Більша частина земель за Істром (Дунаєм) належить їм». Про демократичний устрій і вільнолюбність склавинів і антів писав у своїй книзі «Стратегикон» і візантійський імператор **Маврикій Стратег** (582–602 рр.). «Племена склавинів і антів живуть спільно, і життя їх однакове: вони живуть вільно і не дають нікому поневолити себе або підкорити...».

Однак у разі небезпеки анти і склавини обирали царя (вождя), авторитет якого визнавав весь народ. Зокрема про це свідчать, археологічні знахідки скарбів на слов'янських територіях, якими володіли за життя, безперечно, найзаможніші та наділені владою представники слов'янських племен. З-поміж таких пам'яток і **Мартинівський скарб**, що, за припущеннями вчених, належав комусь із антських вождів. Одним із таких царів був **Бож**, який у **380 р. н.е.** організував союз для боротьби з готами. Але цей виступ виявився нещасливим для антів і Бож із синами і сімдесятьма знатними людьми потрапив у полон до готів. Інший вождь – **Мезамир** очолив боротьбу проти аварів у **560 р. н.е.** З кінця V ст. слов'янські племена, анти у тому числі, почали численні і тривалі, так звані балканські, війни проти Візантійської імперії. Війни супроводжувалися переселенням частини слов'ян на Балкани. Внаслідок цього на Балканському півострові виникли південнослов'янські держави Болгарія, Сербія, Хорватія. Крім того, общинний лад слов'ян справив великий вплив на прискорення занепаду рабовласницької системи у Візантійській імперії і розвиток там феодалізму. Антська держава занепала під ударами аварської орди у VI ст. н.е. Назва «анти» проіснувала недовго, близько трьох століть, і на початку VII ст. зникла з історичних хронік, розчинившись у загальному терміні «слов'яни». **Остання згадка про антів датується 602 р.** У працях багатьох істориків прослідковується думка, що анти були найдавнішими предками українців. Так, **М. С. Грушевський** у своїй багатотомній «Історії

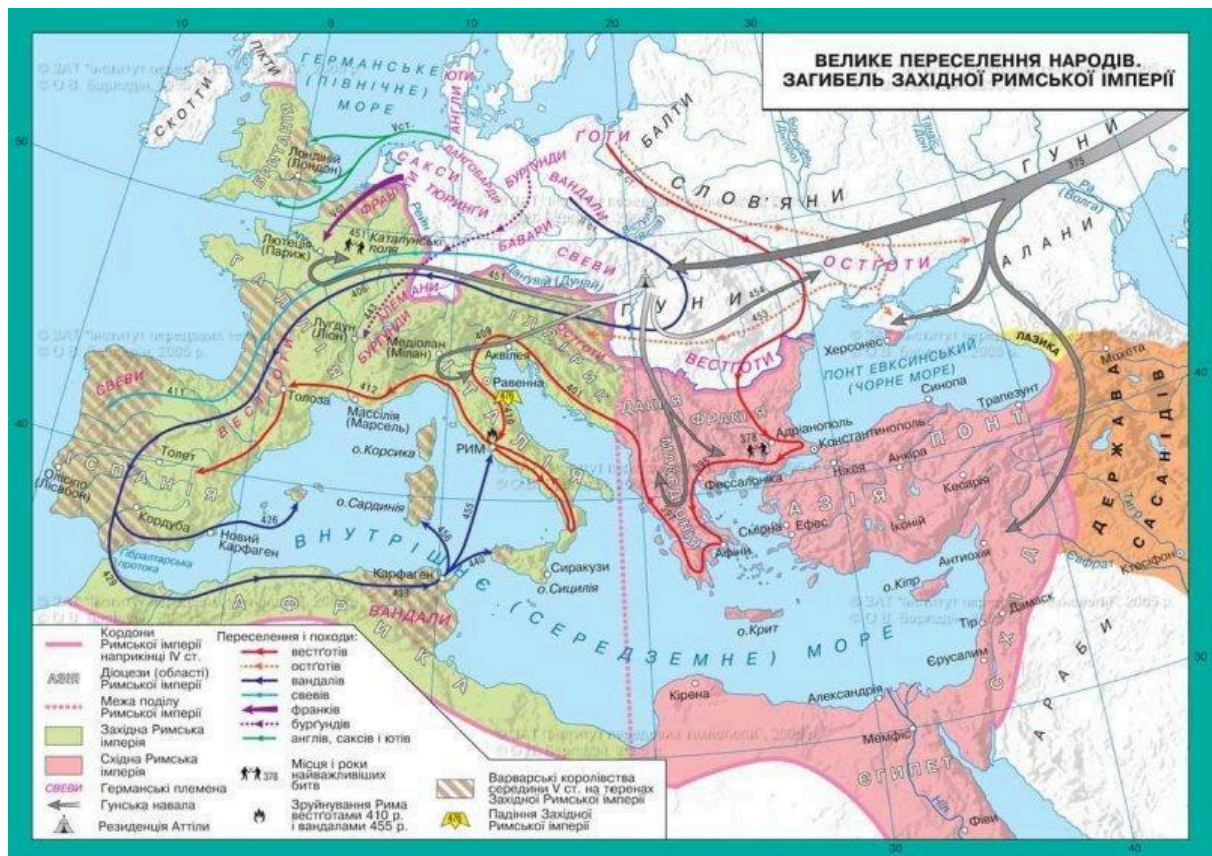
України-Руси» та інших працях висунув думку, що «порогом історичних часів для українського народу можемо прийняти IV вік по Христі, коли починаємо вже дещо знати спеціально про нього. Перед тим про наш народ можемо говорити тільки як про частину слов'янської групи...» При цьому найдавнішими предками українського народу Грушевський вважав антські племена IV–VI ст. Думку Грушевського поділяв ряд істориків – І. П. Крип'якевич, Н. Д. Полонська-Василенко та ін.

3. Сусіди слов'ян

Готи. Період *IV–VI ст. н.е.* увійшов в історію як *Велике переселення народів* – масове переселення племен по всій території Європи. Воно було викликане ростом населення, пошуками родючих земель і пасовищ для худоби, прагненням племінної знаті до збагачення військовою здобиччю. Початок йому поклала навала гунів. Але ще до них германські племена готи, утворивши в I ст. у Скандинавії союз племен, переселилися спочатку в басейн р. Вісли, потім у Прикарпаття, а згодом у Північне Причорномор'я. Тут вони завоювали сарматів, захопили і зруйнували Ольвію і Тіру, підкорили жителів Криму. Готи, які поселилися на захід від Дністра до Дунаю, утворили племінний союз вестготів. На нижній течії Дніпра виникла держава вестготів – Рейхготланд зі столицею Данпарштадт (тепер село Башмачка Дніпропетровської області). Її засновником був рекс (вождь) *Германаріх* (332–375 рр.). Історик Йордан розповідає, що готи жили родовими общинами і племенами, в яких уже виділялися знать, військові вожді й старійшини. Займалися вони кочовим скотарством, полюванням, збиральництвом. З'являлося орне землеробство. Вели торгівлю з сусідніми племенами, а також постійно воювали з ними. Здійснювали походи за Дунай на Балканський півострів та на римські володіння в Західній Європі.

Гуни. У *375 р.* в Причорномор'ї з'являються племена гунів. Одні вчені вважають їх кочовими племенами, вихідцями з Середньої Азії. Гунів очолював каган Баламбер (Велимир). Зруйнувавши Пантікапей і міста на Боспорі Кімерійському (Керченській протоці), гуни підкорили остготів (східна гілка готів, жили в степах між Дніпром і Доном) і вестготів. Готи рушили на захід через Дунай на Константинополь і через Дунайську рівнину в Центральну і Західну Європу. У 410 р. готи на чолі з Аларіхом захопили і зруйнували Рим. Гунський племінний союз досягає могутності за царя *Аттіли* (433–453 рр.). За двадцять років він завоював Середньосхідну Європу. Його данниками були Західна і Східна Римські імперії. Центр своєї держави Хунгарії Аттіла переніс на Дунайську рівнину (сучасна Угорщина). Його мрією було завоювання Галлії. У *451 р. в битві на Каталаунських полях* (на річці Марні біля міста Труа у Франції) гуни в союзі з остготами розбили об'єднані війська римського полководця Аеція Гауденція та вестготів. З обох боків у битві брало участь понад 180 тис чоловік. Остготи вдерлися в Італію, а вестготи втекли за Піренеї в Іспанію. Проте після *смерті*

Аттіли у 453 р. величезна гунська держава занепала і під ударами Візантії розпалася. Гуни розчинилися серед європейських народів.

Мал. 2. Велике переселення народів. Загибель Західної Римської імперії.

Авари. Через сто років у *VI ст.* в українські землі вдерлися племена аварів. У результаті тривалої війни з слов'янами утворилася нова держава – **Аварський каганат**. Як і гуни, авари рушили на завоювання Європи. Вони дійшли до Константинополя, але були розбиті візантійським імператором. Тоді свої удари вони спрямували на захід і захопили Паннонію (сучасна Угорщина), яка стала центром каганату. Його очолив хан Боян. Звідси авари нападали на землі франків. Остаточно їх розбив Карл Великий. Авари відкочували на Кавказ, де заселили сучасний Дагестан.

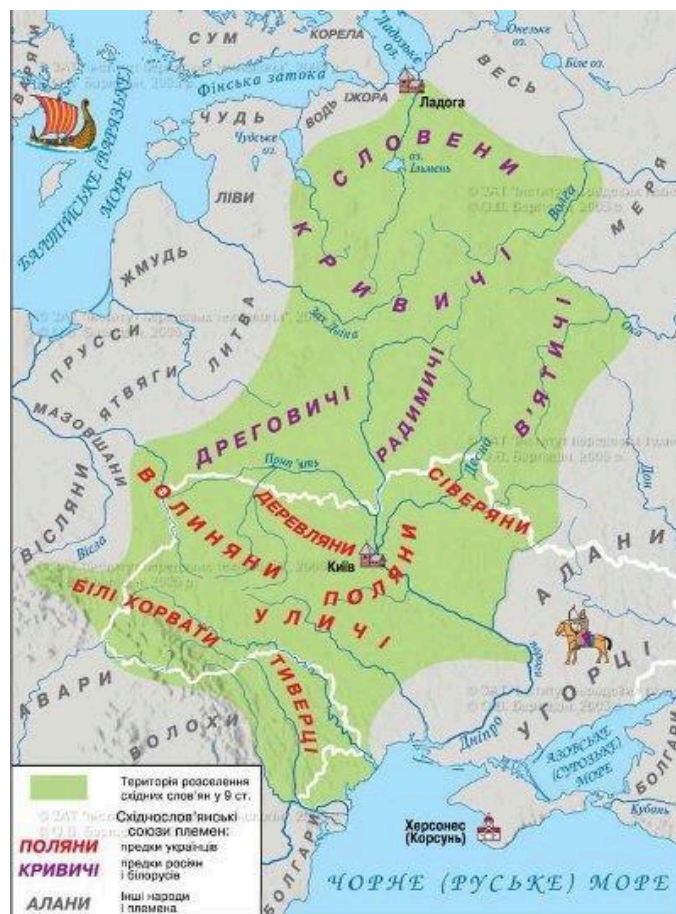
4. Розселення східнослов'янських племен

У наслідок Великого переселення народів у Європі відбулися значні зміни. Утворювалися та розпадалися держави, одні народи витісняли інших. Ці події змушували і слов'янських народів до міграцій. Так протягом *V–VII ст.* тривало **Велике розселення слов'ян**. Основні напрямки розселення слов'ян:

- **південний** – в басейні Дунаю, на Балкани;
- **західний** – Татри, Судети, Балтійське узбережжя;

- **північно-східний** – Лівий берег Дніпра, басейни Західної Двіни та Оки.

Отож, східні слов'яни, які інші народи почали активно освоювати нові землі. Слов'яни Лівобережжя поступово освоюють нові землі на північному та південному сході, що були заселені до цього угро-фінами, балтами та іншими племенами. Поступово у VIII–X ст. завершується формування нових племінних об'єднань. Тепер уже літописці нараховують велику кількість різних племінних груп. Загальний термін «слов'яни», типовий для VII–IX ст., замінюється конкретними назвами окремих племінних союзів. **Нестор Літописець** у «**Повісті временних літ**» дає таку картину розселення 13 слов'янських племен у IX ст. На півночі поблизу озера Ільмень мешкали **словени**, на південь від них у верхів'ях Волги і Дніпра – **кривичі**. В басейні верхньої Оки знаходилися в'ятичі, на південний захід від них, над верхньою частиною середнього Дніпра і річки Сожа – **радимичі**, на північ від річки Прип'ять, в Поліссі, – **дреговичі**. Між Прип'яттю, Дніпром і Горинню – **древляни**, на південь від них, понад середнім Дніпром, – **поляни**. На Лівобережжі, в басейні Десни та Сейма, – **сіверяни** (сіверці), між Дністром та Бугом – **уличі**, Дністром та Прутом – **тиверці**. У Прикарпатті (нинішня Галичина) і Закарпатті – **хорвати**, у верхів'ях Західного Бугу мешкали **дуліби**, пізніше – **волиняни і бужани**.

Мал. 3. Карта розселення східних слов'ян.

5. Куявія, Славія та Артанія

Вже довгий час у науці точаться суперечки стосовно повідомлень арабських і персидських географів IX–X ст. – аль Балхі, аль Істахрі, Ібн-Хаукаля та ін. про три східнослов'янські державні утворення: Куявію, Славію та Артанію з головними містами – відповідно Куявою (Куябою), Славією та Артою (Арсою). Відомості східних авторів, звичайно, надто загальні в хронологічному плані і малоконкретні в географічному, хибують на помилки й вигадки. Але в багатьох випадках їхні свідчення є унікальними. Більшість дослідників сходяться на тому, що Куявія і Куява – Київська земля з Києвом. Під назвою Куяба Київ з давніх-давен був відомий у багатьох арабських, а також візантійських і західноєвропейських джерелах. Славію звичайно прив'язують до землі ільменських словен, головним містом яких у 10 ст. став Новгород. Але не так давно академік Борис Рибakov висловив припущення, що м. Славією може бути Переяслав-Південний, розташований неподалік Києва. Рішуче розійшлися думки вчених стосовно Артанії. Різні історики бачили в Артї то Рязань, Тмутаракань, Чернігів, Білоозеро, Ростов Ярославський.

6. Економічний та соціальний розвиток східних слов'ян

У другій половині I тис. н.е. економіка східних слов'ян досягла значного розвитку. Основними галузями господарства були землеробство і скотарство. Поряд із цим певну роль відігравали мисливство, рибальство, бортництво. Зростає технічний рівень знарядь праці. Уже в першій половині I тис. н.е. східні слов'яни користуються залізними наральниками, а в другій – все ширше розповсюджують залізні плуги та інші сільськогосподарські знаряддя, що значно підвищувало продуктивність праці. Урожай збирали серпами, косами, зерно мололи на жорнах. Вирощувалися пшениця, жито, просо та інші зернові. Розвивалися різні види ремесел: ливарне, залізообробне, гончарне. Удосконалювалися житла, поселення, які мали укріплення-городища (гради) з високими земляними валами та глибокими ровами. Серед значної кількості городищ виділялися великі, що відігравали роль політичних, торгово-економічних, духовних центрів: у полян – Київ, Вишгород, у сіверян – Чернігів, Новгород-Сіверський, Любеч та ін. Енергійно розвивалася внутрішня і зовнішня торгівля. У VII–VIII ст. з Волзького торгового шляху «з варяг у араби» по притоках Дніпра та Дону до східних слов'ян приїздили арабські купці. Свідченням широкої торгівлі з ними були скарби арабських дирхем, які знаходять час від часу на території слов'янських поселень. У IX ст. основним стає дніпровський шлях – «з **варяг у греки**», по якому йшла жвава торгівля з Візантією. Розвиток продуктивних сил викликав зміну і в суспільному ладі східних слов'ян. Звужується сфера спільної власності на землю. Орна земля значною мірою переходить у приватну власність окремих сімей, що ставали тепер певною мірою господарськими одиницями суспільства. Первісна община перетворювалася в

сусідську. Всередині племен та племінних союзів посилювалась майнова та соціальна диференціація – виокремився прошарок племінної знаті, в руках якої зосереджувалося все більше матеріальних багатств та політичної влади. Знать походила в першу чергу з середовища воїнів. В умовах постійних збройних сутичок зростала роль професійних військових загонів – *дружини*, під керівництвом військового вождя – *князя*. Збагатившись за рахунок військової здобичі князі поступово отримують все більше повноважень. В кінцевому рахунку вони отримують найвищу політичну владу та значні земельні угіддя. Починається формування верстви великих землевласників – бояр, які отримували землю за службу в князя. Довгий час продовжував діяти давній інститут влади – *загальні народні збори (віче)*. Віче збиралось ситуативно, для вирішення найважливіших питань. У VIII–IX ст. переважно на основі племінних союзів поступово формуються нові територіальні об'єднання – князівства, центрами яких були міста Київ, Чернігів та ін.

7. Культура давніх слов'ян

На думку дослідників, джерела слов'янської культури сягають зарубинецької культури (яку датують умовно II ст. до н. е. – II/III ст. н. е., верхів'я Придніпров'я) та багатоетнічної черняхівської (близько II – IV/V ст. н. е., за деякими джерелами – до VII ст. до н. е.). Її особливістю було формування ранньокласового суспільства, ієрархічної влади та укладання воєнних союзів між етносами-племенами. Це дає підстави говорити про державу антів як один із перших зразків тубільного державотворення. Наприкінці IV–V ст. черняхівська культура занепала під навалом гунів. А вже у VI–VII століттях формується власне слов'янська культура. Усний характер культури слов'ян значно ускладнює реконструкцію їх релігійних уявлень (в їх фіксації не була зацікавлена й сакральна письмова християнська культура Київської Русі). Дослідники вважають основою релігійного світогляду давніх слов'ян пантеїзм – обожнення природи. Особливо шанованими були природні стихії – вода як джерело життя та вогонь – символ сонця, блискавки, сили, що очищує. Це зумовлювало специфіку поховальних обрядів-за уявленнями слов'ян, спалення небіжчика та подальше поховання залишків було засобом захисту від злих сил, очищення і торування шляху до царства світла та вічного спокою. Слов'яни розуміли людське життя як повторюваний природний цикл, уважали збереження душі запорукою його одвічності. Душа доброї людини перевтілювалась в добрих духів дерева, птаха, заслуговувала на прилучення до світу природи, на вічне життя, душа злої – ставала рабом. У землеробському культі закріплювалися сакралізація землі (що стало підґрунтям антеїзму українців), ідеї родючості, захисту людини, врожаю та їжі від «злих» сил природи, розуміння природного круговороту. Їх художнім утіленням була багата символіка керамічних виробів: солярний знак, хрест із чотирьох променів, коло, зигзаг, хвиля, зіркові розетки, концентричні кола, оточені зубцями і пунктирними лініями, – символами життєдайних променів. Залежність від природи, нестача знань та водночас прагнення

змінити перебіг подій на більш позитивний для людини зумовили велике значення магії. З магічними діями були пов'язані ритуальні вироби з глини, сакральні камені зі знаками – символи міцності та вічного існування. З вірою в можливість захисту від ворожих сил були пов'язані обереги – різноманітні підвіски, прикрашені візерунками, шумливі підвіски-амулети, які відганяли злих духів.

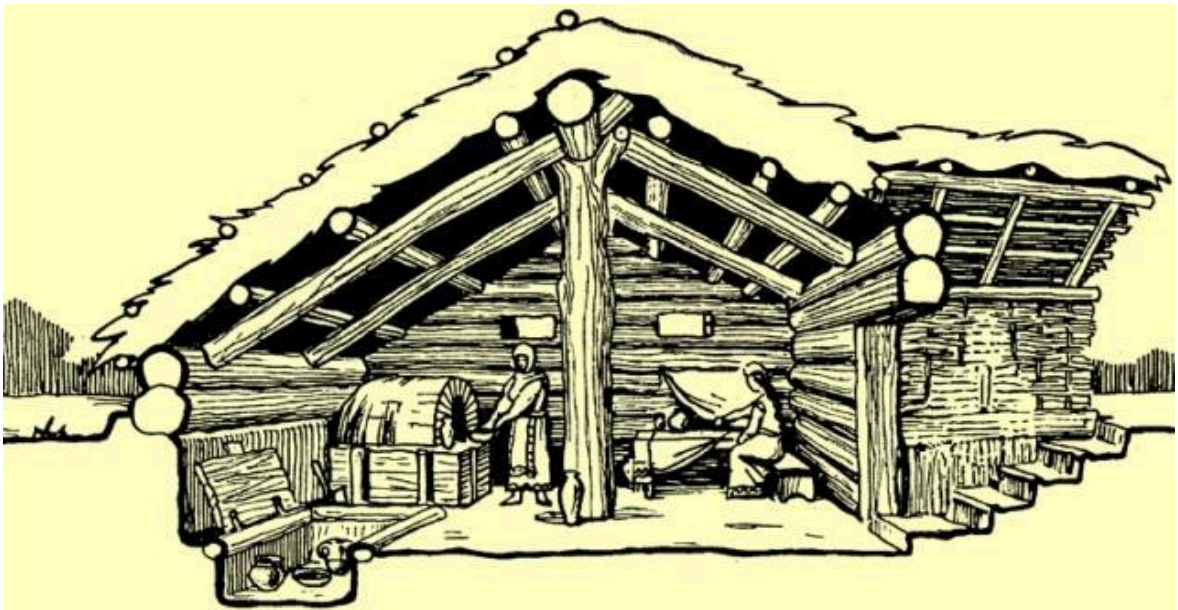
Мал. 4. Срібна фігурка людини з Мартинівського скарбу.

Мал. 5. Срібна фігурка коня з Мартинівського скарбу.

У давніх слов'ян були свої боги. Головним божеством був **Перун** – бог неба, грому, блискавки, покровитель князя та князівської влади. Велес захищав худобу, протегував торгівлі та достатку. Бог вогню Сварог і його син, бог сонця Дажбог, виконували й функції героїв – вони створили плуг, навчили людей вирощувати пшеницю, молоти зерно та пекти хліб. Дажбог протегував також світській владі. Богиня Мокош була покровителькою жінок, врожаю, плодючості. Певні залишки зооморфізму зберігалися в образі бога Симаргла – охоронця посівів і землеробства в цілому. Повітрям, бурями керував Стрибог, місяцем – Хоре. З іншим рівнем міфологічної ієрархії були пов'язані сімейно-родові та сезонні культу. Їх яскраві зразки – культу землеробського бога Рода, уособлення єдності спільноти, творця Всесвіту, Лада, жіночих божеств-рожаниць – покровительок плодючості та жіночого начала, культу Ярила та Купали. Ще один рівень міфології представляли напівбожественні істоти – Домовик, Громовик, Лісовик, Водяник, Мара, Пальовик, Гайовик, Перелесник, полудниці, упирі, русалки, мавки. Як наочні втілення слов'янського пантеїзму вони мали антропоморфні або зооморфні риси. Власного імені, на відміну від богів, вони не мали і могли як допомагати, так і заважати людині – залежно від того, як вона до них ставилася. Утіленням

структури Всесвіту для слов'ян були образ світового яйця та світового дерева – Вирію (берези, явора, яблуні тощо). Його крона символізувала небо – простір Сонця, Місяця і птахів. Стовбур, заселений бджолами, ототожнювався із землею, корені – з підземним світом, населеним зміями та бобрами. Яскравим свідченням міфологічних уявлень давніх слов'ян є Збруцький ідол або Святovid. Міфологічна єдність людини та природи відбивалася в сакральній архітектурі слов'ян. Їй були притаманні відкритість священного простору, відсутність закритих форм. *Капища* – ізольовані від поселень, оточені ровом або валом з вогнищами святилища – були невеликими округлими або овальними майданчиками з ідолом у центрі. Ритуальні споруди, де відбувалися жертвоприношення, були нечисленними.

Мал. 6. Реконструкція давньослов'янського житла.

8. Збруцький ідол

Збруцький ідол був знайдений в **1848 році** біля села Личківці коло Гусятин (Тернопільська область) в річці Збруч. Стовп *поділений трьома горизонтальними ярусами*, на яких в барельєфах показано, як уявляли слов'яни будову Всесвіту. На нижньому ярусі – бог підземного світу, що тримає на руках землю, на середньому – земля з людьми, на верхньому, найширшому – небо, заселене богами. На передній грані стовпа зображена Велика Богиня з рогом тура у руці. Її плодоносна сила підкреслюється тим, що вона зображена посередині з дитиною. Може, саме ця богиня називалася «рожаницею»? Ліворуч від неї – бог воїнів з однолезним мечем, які були поширені на Русі в X столітті, і конем біля ніг. Можливо, це Перун. Збруцький ідол - видатна пам'ятка староруського образотворчого мистецтва. З 1851 року статуя зберігається в Краківському археологічному музеї.

Мал. 7. Збруцький ідол.

Основні дати та поняття:

II–I тис. до н. е. - поява слов'ян на історичній арені.

I–II ст. н. е. – перші письмові згадки про слов'ян в творах римських авторів Плінія Старшого, Тацита, Птоломея.

II–IV ст. – експансія готів і поділ венедів на антів і склавінів (східних і західних слов'ян).

Кінець IV – середина V ст. – занепад черняхівських племен, пов'язаний з навалою кочовиків-гунів.

IV–VI ст. – Велике переселення народів.

V–VII ст. – велике розселення слов'ян.

VI ст. – проникнення слов'ян на південний берег Дунаю у володіння Візантії. Балканські війни слов'ян.

602 р. – остання згадка про антів.

VIII–IX ст. – відокремлення у слов'ян ремесла від землеробства.

Ідол - зображення божества, що є об'єктом релігійного поклоніння.

Автохтон - корінний, давній житель країни чи місцевості.

Антропогенез - процес історико-еволюційного формування людини сучасного типу.

Династія – кілька монархів одного роду, котрі змінюють один одного на троні.

Еволюція - процес поступового, безперервного розвитку без різких змін.

Емігрант - громадянин, який з політичних, економічних або релігійних причин покинув свою Батьківщину.

Етногенез - процес зародження та формування народу.

Капище - місце для вшанування богів, жертвопринесень; місце здійснення язичницьких обрядів у давніх слов'ян.

Колісний плуг - складна конструкція з дерева й металу, що давала змогу обробляти великі площі землі. За допомогою спеціальних пристроїв можна було регулювати глибину і ширину оранки.